Әкин схеминин алма сортларынын мәһсулдарлығына тә'сири

Әкин схеми м-лә	Сорт	1 һектарда ағачларын сајы, әдәдлә	5 илдә һәр һектардан, сентнерлә
	М 4 вeкетатив чалагалтысында		
5x5	Вагнер Призовоје	400	24,8
	Старкримсон	400	26,3
	Голден Делишес	400	30,2
6x4	Вагнер Призовоје	416	27,0
	Старкримсон	416	27,2
	Голден Делишес	416	29,7
6x5	Вагнер Призовоје	333	18,7
	Старкримсон	333	20,9
	Голден Делишес	333	22,3
	Мешә чыр алмасы чалагалтысында		
5x5	Вагнер Призовоје	400	32,0
	Старкримсон	400	64,0
	Голден Делишес	400	54,1
6x4	Вагнер Призовоје	416	39,5
	Старкримсон	416	33,2
	Голден Делишес	416	37,4
6x5	Вагнер Призовоје	333	23,1
	Старкримсон	333	26,6
	Голден Делишес	333	61,6

Үмуми мәһсул һәчминдә 6x4 м әкин схеми үстүнлүк тәшкил едир. Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә әкин схемләриндән асылы олараг мәһсулдарлыг Вагнер Призовоје сортунда 23,1-39,5; Старкримсон сортунда 26,6-64,0; Голден Делишес сортунда 37,4-61,6 сент/һек. арасында дәјишир. Мешә чыр алмасы чалагалтысында үмуми мәһсул һесабы илә 5x5 м әкин схеми үстүндүр.

Мәһсулдарлыг көстәричиләриндән мә'лум олур ки, мешә чыр алмасы чалагалтысында әкин схемләриндән асылы олараг мәһсулдарлыг М 4 чалагалтындакындан даһа чохдур. Илк илләрдә мәһсулдарлыға чалагалты әкин схеминә нисбәтән чох тә'сир едир.

НӘТИЧӘ

Алма биткиси үчүн әкин схемини өјрәнәрәк, ашағыдакы үмуми нәтичәјә кәлирик ки, М 4 чалагалтыда Голден Делишес вә Вагнер Призовоје сортлары үчүн 6x4 м, Старкримсон үчүн 5x5 м әкин схеми; Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә Голден Делишес вә Вагнер Призовоје сортлары үчүн 6x5, һәмин чалагалтында Старкримсон алма сорту үчүн 6x4 ән јахшы әкин схеми сајыла биләр.

ЈҮКСӘК ТЕХНОЛОЖИ ХАССӘЛӘРӘ ВӘ МӘҺСУЛДАРЛЫҒА МАЛИК ЈЕНИ МАЈАК-3 ВӘ МАЈАК-4 ТУТ ИПӘКГУРДУ ЧИНСЛӘРИ

Б. Һ. АББАСОВ,
кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәди

Азәрбајчан Елми Тәдгигат Ипәкчилик Институту

Республикамызда ипәкчи селексијачылар тәрәфиндән бир сыра јүксәк мәһсулдар тут ипәкгурду чинсләри јарадылмышдыр. Лакин бу чинсләрин барамаларынын технложи хассәләри ипәк сәнајесинин тәләбатыны там өдәмир. Одур ки, гаршымыза барамалары јүксәк техноложи хассәләрә малик олан јени тут ипәкгурду чинсләри јаратмаг вәзифәсини гојдуг.

Илк селексија материалы әлдә етмәк үчүн республикамызда кениш рајонлашдырылмыш Шәки-1 вә Шәки-2 чинсләриндән истифадә етдик. Шәки-1 чинсиндән 14, Шәки-2 чинсиндән исә 15 аилә сечәрәк ики селексија хәттинин әсасыны гојдуг вә бу хәтләри мувафиг олараг Ш-1, Ш-2 адландырдыг.

Мә'лумдур ки, селексија ишинин мүвәффәгијјәтлә апарычы селексија әламәтинин дүзкүн мүәјјән олунмасындан, сечмәнин үсул вә интенсивлијиндән, селексија материалынын јетишдирилмәси, чохалдылмасы үсулларындан әһәмијјәтли дәрәчәдә асылыдыр. Бу мәсәләләрин оптимал һәлли конкрет селексија материалынын кенетик тәһлили әсасында мүмкүндүр.

Белә ки, һәр ики селексија хәттинин F_1 нәслиндә 5 технoложи әламәтин (гуру бараманын ипәклилијинин, хам ипәк чыхымынын, барама пәрдәсинин ачылмасынын, барама сапынын үмуми узунлуғунун вә метрәлик нөмрәсинин) кенетик параметрләринин (ирсән кечмә әмсалынын, фенотипик вә кенетик вариансаларынын, фенотипик вә кенетик коррелјасија әмсалларынын вә с.) гијмәтләрини тә'јин етдик. Бу гијмәтләрдән вә мувафиг кенетик-ријази моделләрдән истифадә етмәклә нәзәри һесабламалар апараraг һәр ики селексија хәттиндә технoложи әламәтләрдән һәр биринә көрә сечмә апарылачағы вә мүхтәлиф сечмә үсулларындан истифадә едиләчәји тәгдирдә нөвбәти (өвлад) нәсилдә технoложи әламәтләрин һәр биринин нечә вә нә гәдәр дәјишәчәјини тәһлил етдик. (Апардығымыз тәһлилин там тәфсилатыны шәрһ етмәк ајрыча бир јазынын мөвзусудур). Бурада исә јалныз ону гејд едәк ки, бу тәһлилә әсасланараг селексија просесиндә апарычы селексија әламәти ики хам ипәк чыхымындан, пробандын кенотипинин гијмәтләндирилмәси вә сечилмәси үчүн исә онун там сибләринин (доғма бачы-гардашларынын) фенотипиндән истифадә етмәк гәрарына кәлдик.

Сечиләчәк аиләләрин мигдарыны 25% һәчминдә, сечилмиш һәр бир аиләдән сечиләчәк диши вә еркәк барамаларын мигдарыны исә 5-8% һәчминдә планлашдырдыг. Селексија материалынын јетишдирилмәси үчүн аилә јемләмәләриндән вә аутбред чүтләшмәләриндән истифадә едилди. Јемләмәләр, үмуми гәбул олунмуш агрозоотехники гајдалара әмәл етмәклә, јаз вә јај мөвсүмләриндә апарылды.

Һәр бир нәсилдә билаваситә хам ипәк чыхымына көрә сечмә апарылмагла јанашы тыртылларын рәнки, барамаларын форма вә дәнәвәрлији кими морфоложи әламәтләрә, һәмчинин истифадә олунан грена дүзүмләриндә нормал гренанын мигдарына вә гренанын дирилмә фаизинә, аиләләрдә тыртылларын јашама габилијјәтинә дә диггәт јетирилмиш, тәләбаты өдәмәјән фәрдләр, дүзүмләр вә аиләләр чыхдаш едилмишдир.

Селексија ишләри једдинчи нәсилдә баша чатмышдыр. Селексија хәтләринин ардычыл нәсилләр үзрә биоложи вә технoложи көстәричиләри 1-чи чәдвәлдә верилмишдир. Бу чәдвәлдән көрүндүјү кими, тәтбиг олунмуш сечмә үсулу сәмәрәли олмуш, сечмәнин тә'сири алтында апарычы селексија әламәти - хам ипәк чыхымы нәсилдән-нәслә јахшылашмышдыр. Бу һал јаз мөвсүмләриндә јетишдирилмиш тәк нөмрәли нәсилләри (F_1, F_3, F_5, F_7) вә јај мөвсүмләриндә јетишдирилмиш чүт нөмрәли нәсилләри (F_2, F_4, F_6) мүгајисә етдикдә даһа ајдын нәзәрә чарпыр. Үмумијјәтлә, 1-чи нәсиллә мүгајисәдә 7-чи нәсилдә хам ипәк чыхымы Ш-1 хәттиндә 2,4 мүтләг %, Ш-2 хәттиндә исә 2,0 мүтләг % јахшылашмышдыр ки, бу да чох јүксәк артымдыр.

1-чи чәдвәл

Ш-1 вә Ш-2 хәтләринин ардычыл нәсилләрдә биоложи вә технOложи көстәричиләри

Көстәричиләрин ады	Нәслин №-си, јемләмә мөвсүму вә или						
	Јаз 1981 ил	Јај 1981 ил	Јаз 1982 ил	Јај 1982 ил	Јаз 1983 ил	Јај 1983 ил	Јаз 984 ил
				Ш-1 хәтти			
Јашама габилијјәти, %	95,3	90,5	96,5	86,3	97,0	88,0	95,8
Дири бараманын күтләси, г	2,12	1,64	2,30	1,60	2,00	1,58	2,16
Дири бараманын ипәклилији, %	20,9	19,8	20,6	20,3	21,6	21,0	21,5
Гуру бараманын ипәклилији, %	48,2	48,1	48,8	48,7	49,6	49,4	50,2
Хам ипәк чыхымы, %	42,8	40,3	43,4	41,4	44,6	42,7	45,2
Барама пәрдәсинин ачылмасы, %	88,8	83,8	89,0	84,8	90,2	86,6	90,0
Барама сапынын узунлуғу, м	1192	984	1286	1001	1324	1032	1348
Сапын метрики нөмрәси, м/г	3084	3630	3090	3652	3446	3592	3264
				Ш-2 хәтти			
Јашама габилијјәти, %	94,8	91,0	95,3	86,5	96,0	87,1	95,5
Дири бараманын күтләси, г	2,04	1,68	2,34	1,6	1,89	1,65	2,22
Дири бараманын ипәклилији, %	21,2	20,0	20,5	20,4	21,6	20,6	21,4
Гуру бараманын ипәклилији, %	49,4	48,2	49,8	48,6	49,7	49,4	49,8
Хам ипәк чыхымы, %	42,8	40,0	43,5	41,0	44,0	42,2	44,8
Барама пәрдәсинин ачылмасы, %	86,6	82,9	87,4	84,1	88,7	85,4	90,0
Барама сапынын узунлуғу, м	1124	960	1172	980	1204	1004	1291
Сапын метрики нөмрәси, м/г	3035	3464	2846	3470	3367	3482	3045

Ш-2 хәттиндә хам ипәк чыхымы илә јанашы дикәр технOложи әламәтләр дә јахшылашмыш, о чүмләдән гуру бараманын ипәклилији 2,0%, барама пәрдәсинин ачылмасы 1,2 %, барама сапынын үмуми узунлуғу 156 м вә сапын метрики нөмрәси 180 м/г артмышдыр. Технолоҗи әламәтләрлә јанашы Ш-1 хәттиндә бир сыра биоложи әламәтләр, о чүмләдән тыртылларын јашама габилијјәти, дири бараманын вә барама пәрдәсинин күтләси, дири бараманын ипәклилији дә гисмән јахшылашмышдыр.

Ш -2 хәттиндә хам ипәк чыхымы илә бәрабәр барама пәрдәсинин ачылмасы вә барама сапынын үмуми узунлуғу мүвафиг олараг 3,4% вә 167 м јахшылашмыш, гуру бараманын ипәклилији вә сапын метрики нөмрәси исә тәхминән әввәлки сәвијјәдә галмышдыр. Биоложи әламәтләрдән тыртылларын јашама габилијјәти, дири бараманын вә барама пәрдәсинин күтләси дә јахшылашмышдыр.

Беләликлә, Ш-1 вә Ш-2 хәтләри үзәриндә једди нәсил әрзиндә апарылмыш селексија ишләринин нәтиҹәсиндә јүксәк технолоҗи хассәләрә малик ики јени чинс јарадылмыш, бу чинсләрә мүвафиг олараг Мајак-3 вә Мајак-4 ады верилмишдир.

Сонракы 3 ил (1985-1987-чи илләр) әрзиндә јени јарадылмыш чинсләрин республикамызда кениш рајонлашмыш Шәки-1 чинси илә мүгајисәдә стансија сынағы кечирилмишдир. Сынағын нәтичәләри 2-чи чәдвәлдә верилиб. Чәдвәлдән көрүндүјү кими јени Мајак-3 вә Мајак-4 чинсләри биоложи вә технолоҗи көстәричиләрин бөјүк әксәријјәтинә көрә Шәки-1 нәзарәт (стандарт) чинсиндән үстүндүр. Бу үстүнлүк хүсусилә гуру бараманын күтләси вә ипәклилији, хам ипәк чыхымы, барама сапынын үмуми вә гырылмадан ачылан узунлуғу, сапын метрики нөмрәси кими технолоҗи көстәричиләр үзрә даһа јүксәкдир вә сүбут едир ки, јени чинсләр һәгигәтән јүксәк технолоҗи хассәләрә маликдир.

2-чи чәдвәл

Стансија сынағында јени чинсләрин биоложи, технложи вә мәһсулдарлыг көстәричиләри(3 илдән орта)

Көстәричиләр	Шәки-1 (нәзарәт)	Мајак-3	Мајак-4
Гренанын дирилмәси, %	95,9	96,5	96,6
Бир грамда гренанын сајы, әд.	1707	1771	1689
Бир грамда гурдун сајы, әд.	2503	2576	2498
Јемләмә мүддәти, сут.	26,3	26,0	26,0
Јашама габилијјәти, %	95,8	96,0	96,0
Дири бараманын күтләси, г	2,19	2,27	2,24
Барама пәрдәсинин күтләси, мг	454	492	498
Дири бараманын ипәклилији, %	20,7	21,7	22,1
Гуру бараманын күтләси, мг	928	961	946
Гуру бараманын ипәклилији, %	47,2	50,0	50,5
Барама пәрдәсинин ачылмасы, %	87,6	88,1	87,7
Барама сапынын узунлуғу:			
үмуми, м	1174	1428	1316
гырылмадан ачылан, м	1061	1288	1167
Сапын метрики нөмрәси, м/г	3058	3367	3135
Дири барамадан гуру барама чыхымы, %	42,+-0,2	42,4+-0,1	42,2+-0,2
Хам ипәк чыхымы, %	41,4+-0,3	44,0+-0,5	44,3+-0,3
Бир грам гурддан:			
дири барама мәһсулу, кг	5,26+-0,06	5,61+-0,05	5,37+-0,06
гуру барама мәһсулу, кг	2,22+-0,01	2,38+-0,02	2,27+-0,03
Хам ипәк мәһсулу, г	919+-9	1046+-10	1003+-8

Јени чинсләрин ән мүһүм хүсусијјәти исә одур ки, онлар биоложи вә техноложи көстәричиләрлә јанашы, барама вә ипәк мәһсулдарлығына көрә дә нәзарәт чинсини хејли өтүр. Бу исә онларын игтисади чәһәтдән даһа сәмәрәли олмасына там тә'минат верир.

Јени чинсләрин морфоложи характеристикасы беләдир:

Мајак-3 - тыртыллары ағ рәнкдәдир, маскасыз вә халсыздыр. Барамалары овал формалы, ағ рәнклидир. Барама пәрдәси хырда дәнәвәрлидир.

Мајак-4 - тыртыллары боз рәнкдәдир, арха тәрәфдән габаг дөш сегментиндә маскасы, 2-чи вә 5-чи гарын сегментләриндә исә ики чүт ајпара шәкилли халлары вардыр. Барамалары боғмалы силиндрик формалы, ағ рәнклидир. Барама пәрдәси орта дәнәвәрлидир.

ХАРИЧИ ӨЛКӘ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

ВЈЕТНАМДА ТУТ ИПӘКГУРДУНУН ЈОЛУХУЧУ ХӘСТӘЛИКЛӘРИ ВӘ ЗӘРӘРВЕРИЧИЛӘРИ

И. И. ГАРАЈЕВ,
бајтарлыг елмләри намизәди

Азәрбајчан Елми Тәдгигат Ипәкчилик Институту

Ипәкчилик - Вјетнамын гәдим кәнд тәсәррүфаты саһәси олмагла, бу өлкәдә ики әср әввәл инкишаф етдирилир. Вјетнам Сосиалист Республикасында ипәкчилијин ән күчлү инкишаф дөврү 80-чи илләрә тәсадүф едир. Бу дөврдә өлкәдә ипәкчилијин даһа кениш инкишафы үчүн бир сыра дөвләт гәрарлары гәбул едилмиш, о чүмләдән 1985-чи илдә ипәкчилик елм-истеһсалат бирлији јарадылмышдыр. Һәмин вахтдан бирлијин нәздиндә Вјетнам-Совет биркә ипәкчилик елминин уғурларындан истифадә едәрәк өлкәдә хам ипәк истеһсалыны артырмаг, бунунла да халгын вә харичи базарын ипәк мәһсулуна олан еһтијачыны өдәмәк тапшырығы гојулмушдур.

Игтисади чәһәтчә Вјетнамда ипәк истеһсалы вә онун сәмәрәлилији башга кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары (чај, кофе, каучук) арасында хүсуси јер тутур. Ипәкчилијин өлкәдә һәртәрәфли инкишафына наил олмаг үчүн елми-тәдгигат мүәссисәләриндә ипәкчилијин мүхтәлиф проблемләринин, о чүмләдән башга өлкәләрдән алынмыш тут